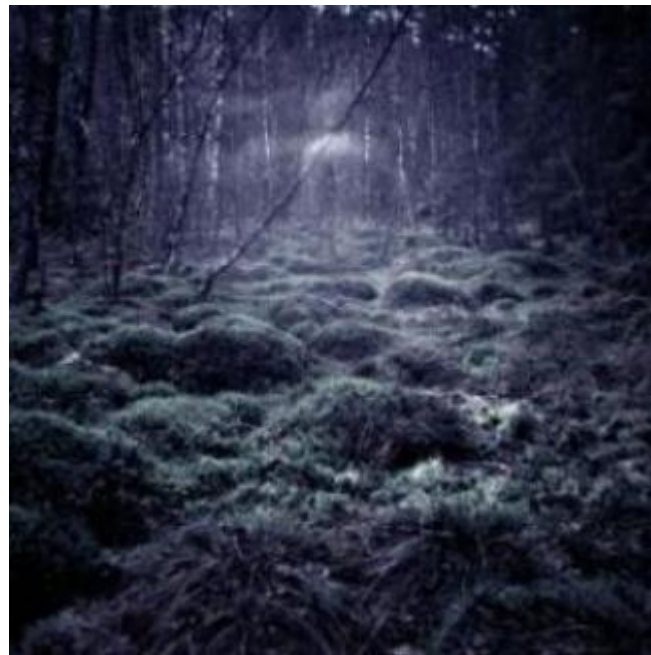

Mossens Hemlighet

- en studie av mossens roll och dess mosslik under forntiden

C-uppsats

Av: Kristina Pihlblad

Handledare: Birgitta Hårdh

Examinator: Deborah Olausson

Kurs: ARKK01

VT 2009

Institutionen för arkeologi och antikens historia

Lunds Universitet

Abstract

Pihlblad, K. 2009. *Mossens hemlighet*. The bogs secret. C-uppsats. Department of Archaeology and Ancient History, Lund University.

This paper deals with the secret of the bog and its bogbodies. The purpose of this paper is to investigate the motive behind their deaths, whether they were sacrificed, executed as a result of crime or died because of other reasons. To do this I have examined the archaeological facts around some bogbodies foremost from late Bronze Age and early Iron Age (except for Bockstensmannen) and their interpretations. I also discuss the bogs roll in the ancient community. The results of this investigation shows that this is not an easy problem to solve, even though in my opinioin the bog of its own is a place where people were buried because the society did not accept them.

Kristina Pihlblad. Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet.

kristinapihlblad@hotmail.com

Keywords: *the bog, bogbodies, sacriface, criminals, different, homicide, accident*

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
1.1 Ämne och syfte	4
1.2 Bakgrund	4
1.3 Material och källkritik	5
1.4 Teori och metod	7
2. Mossen	8
2.1 Bevaring	9
2.2 Mossar med deponeringar	10
<i>Käringsjön</i>	10
<i>Skedemosse</i>	12
<i>Mosskomplexet Gullåkra – Brågarp – Vesum</i>	13
<i>Hassle Bösarps mosse</i>	14
2.3 Unika fynd hittade i mossen	14
<i>Gundestrupkitteln</i>	
2.4 Analys av offerfunktionen	16
3. Analys och tolkningar av mossliken	19
3.1 Gudaoffer	19
3.2 Brottslingar	20
3.3 Mord	22
3.4 Annorlunda	23
3.5 Olycka	24
4. Diskussion och slutsats	25
<i>Vem var de och varför hamnade de i mossen?</i>	26
<i>Mossens roll</i>	27
<i>Mossen och mossliken</i>	29
5. Sammanfattning	31
6. Källförteckning	32

1. Inledning

”Huden däremot, vår egen och andras, betraktar vi dagligen och den kan på ett unikt, om än ibland obarmhärtigt sätt, återspegla ett själtillstånd, ett komplext förhållande såväl till vår dödlighet som vår existens överhuvudtaget. Med sin blotta närvaro ger mosslik möjlighet till frågor av existentiell karaktär så som den ständigt återkommande, om förhållandet mellan kropp och själ. De uttrycker egentligen så vitt skilda saker att de närmast förlamar vid första ögonkastet.”¹

Främst under 1400-1200 f.kr till 200-300 e.kr uppträder det fenomen i mestadels nordvästra Europa som nu kallas för mosslik. Beteckningen avser döda kroppar som man har hittat nersjunkna i mossar.

En del har varit så välbevarade att polisen i vår nutid har börjat utredningar efter saknade personer för att sedan inse att personen i fråga var lite äldre än så.

I Lindowmossen utanför Wilmslow, England hittade man 1983 ett människohuvud som visade sig vara från en kvinna i 30 – 50 års åldern. Innan undersökningarna visade att hon var ca 2000 år gammal erkände en man ett 20 år gammalt mord som skett i närheten.²

Tack vare bl.a. kol-14-metoden och pollenanalyser har man kunnat göra tämligen exakta dateringar. Man har daterat de flesta till yngre bronsålder samt äldre järnålder. Man har hittat kvinnor, män och barn, påklädda eller nakna, misshandlade eller orörda, med eller utan gåvor.

Första gången vi får höra om benämningen Moorleiche (mosslik) är år 1871 när Johanna Mestorf kom ut med den första katalogen någonsin över mossliken. (Hon blev utnämnd till Tysklands första kvinnliga professor år 1899. Som erkännande för sina mossliksstudier blev Mestorf år 1909 utnämnd till hedersdoktor vid Kiel Universitet medicinska fakultet.³)

¹ Nordström (2007:178f)

² Ottemalm Engman (2004:11)

³ Van der Sanden (1996:49); Lund (2002:20)

1.1 Ämne och syfte

Avsikten med denna uppsats är att diskutera:

- Vilka var dessa människor? Var de brottslingar som skulle sona sina brott, eller gudaoffer, offrade i hopp om bättre tider?
- Varför hamnade de i mossen? Gravskicket har ändrats genom tiderna men aldrig har det varit vanligt med begravningar i mossen. Var de så pass annorlunda att de inte fick vila i frid hos sina fränder, utan bannlysas även i döden?

Kan man genom att undersöka enskilda lik komma fram till en gemensam orsak varför de ligger i mossen? – För att svara på det vill jag försöka ge en tydligare förståelse för vad mossen representerade i forntiden och hur mycket den egentligen spelade in i de dåvarande människornas liv.

- Vilken var mossens roll i samhället?

1.2 Bakgrund

Den precisa definitionen av ett mosslik gav den tyske kulturhistorikern Alfred Dieck under 1960-talet där han menar att materialet inkluderar: alla existerande lik eller delar av lik hittade i mossen oavsett dödsorsak d.v.s. inklusive olyckor, etc.⁴

Dokumentation av mosslik går tillbaka ända till 1640-talet, fast det skulle dröja fram till 1800-talets slut innan riktiga och välgjorda registreringar av fynden utfördes. Därför kan man inte avgöra hur många mosslik vi egentligen har att göra med. Man förstod inte att det handlade om människor som var flera tusen år gamla utan antog att de var ”nutida” och en del begravdes på kyrkogården, andra lämnades kvar i mossen.⁵

Det var också problem med att bevara fynden. Man visste inte hur man skulle förvara de kroppar som hittades och därför förstördes de efter att ha kommit upp ur mossen. ”If there is one thing about bog bodies of which we are absolutely certain it is that the number of surviving bodies is much smaller than the number of bodies that have disappeared.”⁶ Winjand Van der Sanden som skrev detta myntade också ett uttryck: ”Paper bog bodies” med vilket

⁴ Ström (1986:224)

⁵ https://medlem.svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=25191&a=297779&lid=puff_400624&lpos=lasMer_090112

⁶ Van der Sanden (1996:62)

han menar mosslik vi bara har hört talas om i tidningar mm utan att det egentligen finns några som helst fysiska bevis kvar.⁷

När bränslebehovet var som störst på grund av andra världskriget under 1940-och 1950-talet hittades många mosslik av torvgrävare i nordvästra Europa. Idag har mosslik daterats från mesolitikum till nutid men framförallt mellan yngre bronsålder och äldre järnålder. Den här perioden var en orolig tid i Europa med stora folkomflyttningar och många krig.⁸

1.3 Material och källkritik

Denna uppsats bygger endast på litteraturstudier. Jag kommer att utgå från författarnas studier och tolkningar men sedan även flika in med egna kommentarer. Undersökningsmaterialet utgör individer påträffade i mossar från nordvästra Europa som har daterats till runt Kristi födelse (med undantag av Bockstensmannen). Jag kommer försöka systematisera de olika föreslagna förklaringar som har publicerats för hur mossliken ska tolkas.

Jag har granskat den klassiska författaren Tacitus bok *Germania*. Även om det är en primärkälla ska den hanteras med försiktighet. *Germania* ska inte tas som en lagbok. Syftet med boken har inte varit att objektivt beskriva en folkgrupp och dess handlingar, utan snarare vara en varningstext till hans eget folk där han uppmärksammar dels germanernas potential som ett framtida militärt hot, dels deras dygder, så som ärlighet och lojalitet, vilka han beundrar. Tacitus var ej heller en fältantropolog som objektivt analyserade samhället. Därför kan man idag ifrågasätta sanningshalten i denna källa. Den är tyvärr en för lös grund att bygga säkra slutsatser på vilket allt för många författare gör idag. Tacitus har översatts av många författare vilket har lett till att översättningarnas mångfald är alldeles för olik och komplex.⁹

Jag har även läst ett par C-uppsatser relaterande till mitt område: *Moss och människor* (2004) av Ola Ottemalm Engberg samt *Under ytan* (1999) av Erik Ottoson. De har varit bra för mig att läsa igenom initialt, dels för att de skrivs på ett lättförståligt språk, dels för att de är korta och koncisa. Eftersom mycket är uppsatsskribenternas egna tolkningar får jag dock vända mig till källorna de refererar till, vilket jag har gjort.

⁷ ibid

⁸ https://medlem.svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=25191&a=297779&lid=puff_400624&lpos=lasMer_090112

⁹ Hedeager & Tvarnø (2001:39); Lund (2002:45f) ; Sandklef (1944:35)

Böcker som omfattar ämnet är t.ex. *Mossarnas folk* (1965) av P.V. Glob, *Through nature to eternity* (1996) av Winjand van der Sanden samt *Mumificerede moselig* (2002) av Allan A. Lund. Glob's bok är känd och hyllad över hela världen. Glob själv var inte bara en hängiven arkeolog utan en fantastisk författare som fånglar sin läsare direkt. Boken är ett långt svar på ett brev han fick från en skolklass som hade frågor kring Tollundmannen. Den genomsyras av entusiasm och redogör väl om alla smådetaljer. Tyvärr börjar den bli gammal och många "sanningar" har idag visats vara felaktiga.

Van der Sandens bok är en "utfyllnad" efter Glob (menar han själv) fast med ett annat upplägg. Här beskrivs inte liken var för sig som individer utan boken behandlar särskilda teman och frågeställningar.

Lunds bok är pedagogiskt upplagd som även ställer frågan: Vad är ett mosslik? Han har med arkeologiska undersökningar och därefter tolkningar. Efter inledningen början han med att presentera Grauballemannen från Danmark och kritisera Glob's bok snabba tolkningar kring detta lik som offer och menar att de var inte hållbara en längre tid.

Den litteratur som behandlar mossen är bl.a *Nya perspektiv på Käringsjön i södra Halland, Från maglemose till senmedeltid* (2003) av Anne Carlie där Käringsjön representerar de undersökningar jag skriver om vardagliga ting som hittats i mossen. *The archaeology of Skedemosse* (1977) av Margareta Beskow-Sjöberg och Ulf Erik Hagberg beskriver det arkeologiska materialet hittat i Skedemosse där man bl.a. hittat fynd som man tolkat som krigsbytesoffer. *Offerplatsen och samhällsstrukturen* (2001) av Berta Stjernkvist upplyser författaren diskussionen kring officiell kult eller alternativet lokal/privat kult.

Jag tar endast upp mossar från Sverige för att den litteraturen är mest lättillgänglig och lättförståelig samt att jag har närmast anknytning till dessa än andra mossar från andra länder. Däremot presenterar jag Gundestrupskitteln som unikt fynd som är från Danmark, då jag tyckte att Sverige inte har något motsvarande. Detta urval styr min undersökning till viss del men jag hoppas på att kunna skapa en helhetsbild av mossliken och mossen.

1.4 Teori och Metod

Hur kan vi veta det vi vet? Frågeställningarna avgör de intellektuella domänerna. Man måste ha frågan först och sedan komma med teorier för att kunna förstå en helhet och samband.

Varför hamnade Tollundmannen i mossen? Var han ett gudaoffer? Alla föremål är levande och har en historia att berätta. T.ex. en ritual är en handling och behöver inte ha med religion att göra. Men det är när vi börjar tolka religionen och vad som ligger bakom ett föremål som det intressanta börjar. Mosslikens existens i mossen frambringar många tankar kring någon sorts ritual tillsammans med deponeringstillfället.

Jag börjar med att presentera mossens bevaringsfunktion och dess förutsättningar för att kunna konservera och bevara bl.a lik.

Därefter presenterar jag olika exempel på mossar från Sverige där man deponerat dels ”vardagliga ting” såsom i Käringsjön, dels krigsbytesoffer som t.ex. i Skedemosse.

Jag har valt att ha med ett exceptionellt fynd: Gundestrupkitteln. Den är från ungefär samma tid som många mosslik jag kommer presentera samt att den aldrig grävdes ner i mossen utan låg orörd tills den täcktes med mossa och ytterligare många århundraden, vilket jag kommer diskutera mer senare i denna uppsats. Sen försöker jag diskutera mossens betydelse i forntiden. Vad den har stått för och representerat.

Därefter övergår jag till tolkningar angående anledningen till att de döda kropparna har hamnat i mossen.

Sedan undersöks ur ett arkeologiskt perspektiv några mosslik och beskriver vad det finns att finna om dem i adekvat litteratur. Här har jag begränsat mig till fem olika tolkningar; Gudaoffer, Brottslingar, Mord, Annorlunda och till sist Olycka. Jag är medveten om att fler kategorier existerar så som Begravning, eller Själv mord men jag väljer att begränsa mig och belysa de vanligaste förklaringarna. Det finns dessutom inte så mycket att skriva kring självmord. Begravning finns det så mycket om att jag i så fall skulle vilja ha en egen uppsats om bara den kategorin.

Till sist avslutar jag med en diskussion av det hela, där jag tar upp om det överhuvudtaget går att placera mosslik i olika kategorier genom att granska endast det arkeologiska materialet.

Liken är från olika länder i Nordeuropa och av varierande åldrar och kön. Jag tar dock upp endast de bäst bevarade kropparna (med undantag av Bockstensmannen som jag kommer

behandla längre fram) då jag tycker det går att tolka och analysera mer av dem, än om det bara skulle ha varit skelettfynd jag undersökte.

Jag kommer att använda mig av många olika källor, analysera dem och jämföra. Jag kommer även utgå från ett hermeneutiskt perspektiv där jag kommer fram till slutsatser genom paralleller och jämförelser. De intellektuella domäner (temata) jag främst kommer att undersöka är: religion, myt och ritual, där mossen dominerar med sina hemligheter och vad som pågick där. Även etik kommer jag att diskutera för att komma närmare in på hur man behandlade sina medmänniskor. Jag tar också upp identitet när jag redogör för liket som man först trodde var Drottning Gunhild från Norge längre fram i uppsatsen.

2. Mossen

Det man ska tänka på är att mossar idag inte behöver ha varit det i alla tider, de kan förr ha varit sjöar och vattendrag.

Man delar upp mossar i två huvudgrupper beroende på hur de har uppstått och är uppbyggda; högmossar och lågmossar. Högmossen uppstod ur näringsfattiga sjöar och lågmossar och kärr ur de näringsrika sjöarna.

Högmosse är en typ av torvmark med en central mossekupol som höjer sig över omgivningen. Mosseplanet hittar man oftast där det finns riklig nederbörd och det kan vara skogbevuxet, skogsmosse, eller sakna skog, kalmosse. En högmosse kan bildas genom igenväxning eller försumpning.¹⁰ Att högmossens yta höjs över omkringliggande mark beror på vitmossans förmåga att hålla kvar nederbördsvattnet och att nedbrytningen av mossans döda vävnader sker långsammare än vad vitmossan växer. Produktionen är alltså större än nedbrytningen och lager efter lager av torv bildas. På så sätt bildas mosseplanet som kan ligga 6-7 meter över den omkringliggande fasta marken.

Lågmossar, även kallat *kärr* har bildats av växtformationer, vars fördelning och utveckling framför allt bestäms av växtplatsens allmänna hydrologiska förhållanden (det vill säga en

¹⁰ <http://www.ne.se/kort/högmosse> 2009-03-23

angränsande sjös vattenstånd eller grundvattenståndet). Lågmossar har även egenskapen att under särskilda förhållanden kunna övergå till en högmosse.¹¹

Det är i de sura högmossar man oftast hittat de välbevarade mossliken, där har kropparna de bästa förutsättningarna att bevaras. I lågmossar är det större sannolikhet att bara finna skelett.¹²

2.1 Bevaring

Mossen har konserverande egenskaper vilka medför att kroppen blir så unikt bevarad. Hår, naglar och inälvor kan man ibland uppfatta utan problem. Man har t.o.m. hittat textil av ull, skinn och läder. Däremot har textil av vegetabiliska material en tendens att försvinna.¹³

Konservering av kroppar är i huvudsak beroende av fyra faktorer:

- För det första måste kroppen vara tillräckligt djupt nedsänkt i mossvattnet för att undgå angrepp från asätande djur.
- För det andra måste vattnet vara tillräckligt syrefattigt för att hämma tillväxten av bakterier.
- Tredje förutsättningen är att vattnet måste innehålla tillräckligt med garvsyror för att en konservering av mjukdelarna ska kunna ske. Är syrorna för starka bryts skelettet ner snabbare än mjukdelarna och man har påträffat sådana lik med endast mjukdelar. Det motsatta sker om syrahalten är för låg vilket då resulterar i att endast skelettet består. Humussyrorna bevarar alla hornämnen såsom t.ex. hår och naglar, medan kalken i benstommen så småningom löses ut och försvinner.
- Slutligen måste temperaturen på vattnet vara under +4°C när kroppen sänks ner för att förhindra och hämma förruttnelseprocessen.¹⁴

Alltså har alla lik som hittills påträffats lagts i mossen någon gång mellan sen höst och tidig vår, detta ger oss en oklar bild av hur många som faktiskt har placerats i våtmarken. Om det nu inte varit så att man lade ner lik i mossen endast under vinterhalvåret, vilket jag tycker verkar ganska osannolikt.

¹¹ <http://skoltips.wordpress.com/2008/03/12/insjon/> 2009-03-23

¹² Lund (2002: 26f)

¹³ Coles & Coles (1999:95); Jensen (2003:177f); Sandklef (1944:34); Ström (1986:224f)

¹⁴ ibid

Tacitus talar i och för sig om en kult där festerna torde ha ägt rum under tidig vår.¹⁵ Jag skriver mer om fruktbarhetsgudinnan Nerthus under rubriken Analys och tolkningar om mossliken.

2.2 Mossar med deponeringar

Utforskningen av förhistoriska kultplatser och offerfynd i våtmarker fick tidigt en central plats inom arkeologin. Främst var det de sensationella så kallade krigsbytesoffren som väckte arkeologernas intresse. De består av vapen- och hästutrustningar tillsammans med personlig utstyrsel. Många av föremålen bär spår av strid, men har också utsatts för rituell förstörelse. Typiskt är att vapnen och de andra föremålen avsiktligt förstörts innan de kastades ut i vattnet. Detta sannolikt för att försäkra sig om att de inte kunde återanvändas av människor utan enbart var offer åt gudarna. Fynden tolkas därför ibland som offer efter strid stammar emellan. I Danmark finns fyndorter med dessa inslag i t.ex. Nydam mose, Kragehul och Vimose. De mest kända i Sverige är Skedemosse och Hassle Bösarps med liknande företeelser.¹⁶

Från våtmarker förekommer även ett stort antal nedläggelser av fredlig karaktär. Ofta rör det sig om föremål i form av lerkärl som deponerats med mat eller dryck. Ibland har även små tygfragment och andra redskap från vardagen hittats. Under bronsåldern var det vanligt med kvinnliga prydnadsföremål som depåfynd. Flertalet av dessa fynd har uppfattats som gåvor i en fruktbarhetskult; som tackoffer eller försoningsoffer, nedlagda för att försäkra sig om gudarnas välvilja i livets och jordbrukets olika skeden.¹⁷

Käringsjön

Precis utanför Halmstad i Halland finner vi Käringsjön. Här uppvisas en rik och varierad sammansättning av fornlämningar. Runt omkring finns enstaka eller gruppvisa gravar i form av mindre högar och stensättningar vilka kan vara samtida med offerdeponeringarna i sjön. De utgör bara ett litet utsnitt av ett betydligt rikare gravstråk som löper ömse sidor om dalgången.

¹⁵ Tacitus (kap 40)

¹⁶ Carlie (2003:5)

¹⁷ ibid

Man har hittills endast upptäckt en bosättning i anslutning till ovanstående, vilken är samtida med offernedläggelserna från äldre järnålder. Boplatsen som ligger på en platåliknande höjdrygg har identifierats genom talrika fynd av skörbränd sten samt keramik. Omfattande system med hålvägar har påträffats, som vittnar om dalgångens betydelse som kommunikationsled under äldre tider. Detta kan understryka att detta var en sjö man gick till för att offra istället för en sjö med restavfall från boplatserna.

Redan 1917 upptäckte man de arkeologiska spåren i samband med torvbrytning. Dock skulle det dröja till 1941 innan en mer genomgående undersökning skulle utföras. Man kom då fram till att sjön som offerplats togs i bruk ca 200 e.Kr. då tydligen stammar och grenverk byggdes till träramper och anlades utmed sjöns kanter. Därefter genomfördes det regelbundna offerdeponeringar i sjön under ungefär 200 år fram till år 400 e.Kr. ”De arkeologiska fynden domineras av närmare ett hundra lerkärl som ursprungligen hyst offergåvor av olika slag, förmodligen främst i form av mat och dryck. Förutom lerkärnen har även flera linknippen nedlagts liksom enkla jordbruksredskap, däribland räfsor, ett åder och en tjuderpåle.”¹⁸

Käringsjön har med åren blivit ett typexempel på den vanliga bondebefolkningens offerplats under äldre järnåldern. Man har hänfört det arkeologiska materialet till en fruktbarhetskult, där nedläggelserna står för gåvor till gudar i hopp om gott näringsliv som utbyte.¹⁹

2003 genomfördes en undersökning i och omkring sjön som fick överraskande resultat. Det visade sig att mossen använts för deponeringar i mer än 10 000 år! Anne Carlie skriver ”resultaten... visar en komplex och synnerligen förtätad anläggningsbild.”²⁰ För att enklare visa upp resultaten delades utvärderingen in i fyra olika faser:

- FAS 1 *Tidig mesolitikum (ca 9000 f.Kr.)*
De arkeologiska lämningarna består främst av ett litet distinkt flintmaterial som hittats i sjön och har daterats till äldre maglelose-kultur.
- FAS 2 *Yngre bronsåldern (ca 930 – 830 f.Kr.)*

¹⁸ Carlie (2003:3ff)

¹⁹ Stenberger (1979:425); Burenhult (1999:283); Stjernqvist (2001:15)

²⁰ Carlie (2003:18)

Här hittade man fynd intill kanten av sjön i form av kokgropar, härdar, gropar och stolphål, dvs. lämningar som på olika sätt kan knytas till eldning på platsen. Frånvaron av vanliga bruksföremål så som keramik, flinta m.m. talar emot att det skulle vara en ordinär bosättning. Istället förknippas eldstäderna med kultutövning och religiösa ceremonier.

FAS 3 *Romersk järnålder (ca 100 – 250 e.Kr.)*

Spåren i sjön präglas av lerkärl och andra gåvor relaterade till ett traditionellt jordbruk. Man har hittat betydligt mer kvarlevor i sjön än på fastlandet vilket har gjort bevis på mänsklig aktivitet lite oproportionerligt. Vilket såklart gör det intressant för det kan tyda på att offerceremonierna inte omfattat religiösa aktiviteter på fast mark invid sjön. Dock är allting långtifrån färdigtolkat.

FAS 4 *Sen medeltid och historisk tid (1400 – 1600-talet e.Kr.)*

Till bilden hör det sekundärt deponerade stenmaterial i sjön och mycket varierade spår efter odling på land invid sjön.

Skedemosse

Skedemosse är belägen på centrala Öland och vårt lands rikaste mossfyndsplats. Omfattande undersökningar pågick där mellan 1959 – 1964. Mindre utgrävningar har utförts kontinuerligt fram till idag. Resultatet har visat regelbundna deponeringar av mestadels djurben och vapen men även utsökta importerade varor samt värdefulla föremål av hantverk.²¹

En präktig ihoprullad guldring hittades år 1959 i mossen. Fyndet kunde genast sammanställas med en liknande ring av guld som 10 år dessförinnan tillvaratagits på nästan samma plats. I övrig har man hittat fler arm- och fingerringar av guld. Detta rika inslag av guld visar en totalvikt på 1,3 kg. Det har även hittats 2 kvadratiska pressbleck av delvis förgyllt silver, troligen bältesbeslag, med ornering som visar ett fyrfotadjur, sannolikt hjort med ett tillbakariktat huvud.

Ben har grävts fram efter hundratals hästar, 80 kor och 60 får tillsammans med kvarlevorna av totalt 38 människor! Hästkött var sällsynt på matbordet i vardagen, men benen i mossen visar

²¹ Beskow-Sjöberg (1977:8)

att häst har förtärts vid offermåltiderna. Mest intensiva har offren varit under perioden ca. 200-400 e.Kr.²²

Skedemosse visar sig vara en central offerplats av stor betydelse med många fynd av växlande art och har kommit att framträda som vårt lands rikaste mossfyndplats från järnåldern, i viss mån jämförbar med de stora danska fyndlokalerna.²³

Mosskomplexet Gullåkra – Brågarp – Vesum

Strax utanför Lund i Skåne ligger Gullåkra mosse. Det mest kända fyndet därifrån hittades under 1800-talet i samband med torvtäkt i komplexet och är en lur av brons. Hornet är lätt vridet och försett med kedja och munstycke samt med bräm vid ljudöppningen. Det är gjutet i fyra delar och har 28 ringar, längden ca 1 meter.²⁴

I ett flertal mossar förekommer lurarna som offerfynd. Man kan anknyta till kulten genom det ikonografiska materialet på t.ex. stenarna i Kiviksgraven samt hällristningar. Stjernquist skriver att innan de deponerats har lurarna spelat en stor roll som heliga redskap i ceremonierna. De har då inte symboliserat den enskilda människan utan det kollektiva samhället. Det finns klara belegg för lurarnas betydelse inom solkulten, som betraktas som en viktig del av bronsålderns religion. Det har ofta framhållits att lurarna varit instrument för att med sitt ljud förstärka kraften och högtidligheten i ceremonierna. Deras betydelse för kulten är belagd i många kulturer.²⁵

Nära luren hittades 1911 en halsring av brons. Dess inre diameter är 11,5 × 12,5 cm och väger 83,1 gram. Tenen avslutas med två massiva, halvklotformade kulor som hakas i varandra och fungerar som lås. Dessa kulor är ornerade med ett inristat La Tène-märke, en trekant med insvängda sidor. I övrigt är den svårt att datera pga. bristen av kontext. Man har däremot hittat fynd i Uppåkra som kan vara samtida med ringen.²⁶

²² Nilsson (1999)

²³ Hagberg (1967:10-18); Stenberger (1979:427)

²⁴ Stenberger (1979:285)

²⁵ Stjernquist (2001:21)

²⁶ Ibid:7

De stora offren, luren och halsringen, kan antagas ha lagts ned vid officiella ceremonier som förenat olika grupper. Materialet är för litet för att ange någon form av kontinuitet men boplatsernas inbyggare kan ha offrat i mossen vid skilda tillfällen. Vi känner inte sederna kring offren tillräckligt för att dra säkra slutsatser men de sporadiska offerdepåerna talar för att ett lokalt eller individuellt offerande förekommit.²⁷

Hassle Bösarps mosse

I början av 1900-talet hittade man redskap, vapen och skelettdelar från både människor och djur under en omfattande torvtäkt norr om Hassle Brösarps kyrka. De stora danska mossfynden har dragits fram som parallell till dessa fynd och gjort platsen känd. Utifrån mossens karaktär har man tolkat att det finns belägg för en fruktbarhetskult. Diskussioner har splittrat arkeologer huruvida det istället handlar om krigsbytesoffer, många tycker det överensstämmer med fyndmaterialet medan andra tycker att vapenmaterialet är för tunt.²⁸

På en höjdplatå nära mossen har det karterats 42 gropar, 10 av dem har blivit undersökta. Granskningarna visar att det har varit ett gravfält med resta stenar, men stenarna har successivt blivit bortförda. De flesta gropar bestod av mindre stensättningar samt med små rester av brända ben och träkol. I några anläggningar har man hittat krukskärvor, bränd lera och enstaka järnfragment.²⁹

2.3 Unika fynd hittade i mossen

Gundestrupkitteln

Denna mäktiga kittel hittades år 1891 i en mosse vid Gundestrup i norra Jylland. Den har en diameter på nästan en meter och inslag av guldbeläggningar. Den består av silverplattor, 7 yttre med ca 20 cm bredd, 5 inre med en bredd på ca 40 cm och en rund bild på botten. Med hjälp av över 100 reliefbilder som visar djur- och människofigurer, symboler och liknande omsluter dessa illustrationer en hel föreställningsvärld från forntiden. Kitteln var nedmonterad i de olika plattorna när den hittades i mossen men sattes samman av Nationalmuseet i

²⁷ Stjernquist (2001:7-13)

²⁸ Stenberger (1979:498)

²⁹ Stjernquist (2001:15-19)

Köpenhamn där den nu står utställd. Den har daterats av museet till ca 150 f.Kr i förromersk järnålder, på andra ställen har man varit mer försiktig och säger att den framställdes mellan 300 f.kr och 300 e.kr.

Gundestrupskitteln har haft flera tillverkare. Stilarna skiljer sig sinsemellan och man vill tolka detta som att kitteln framställdes någonstans i de östra Medelhavsländerna där kanske trakier och kelter levde tillsammans under en gemensam ledare. Man ser även etruskiska och hellenistiska inslag på bilderna.³⁰

På en bild håller en man ett hjul som man vill ha till Taranis – en keltisk gud, hjulets gud, som står för förändring och omväxling. Men samtidigt jämför man honom med den gallo-romerska Jupiter- gudarnas kung. Med hjulet som representerar himmeln är han herre över krig och högste himmelguden.

En annan bild visar en stor man som doppar en mindre man uppochner i ett kärl och bredvid står andra små män på led till den store mannen. Detta tolkar man som Teutates, en annan keltisk gud, vilken jämförs med den romerska krigsguden Mars. Legenden berättar om Teutates, dyrkad av teutonerna, som krävde ritualer i form av människooffer genom dränkning, vilket överensstämmer med denna ikonografi.³¹

Vad man enligt undersökningar av mossen har kunnat tyda är att kitteln aldrig grävdes ned, utan att mossen under tidens gång till slut täckte den på egen hand. Alltså, har den under en lång tid varit synlig för åskådare. Det är beundransvärt vilken respekt det måste ha funnits för detta föremål och kanske också för mossen och dess inverkan som gjort att detta fynd med sina 8 kg silver kunnat stå helt ostört så länge.³² Att visa en sådan vördnad tycker jag visar klart att mossen representerade något heligt.

Vad syftet med detta föremål var kan vi bara gissa oss till. En möjlighet är att kitteln flyttades norrut under orostider runt 60-talet f.Kr. och gavs som diplomatisk gåva i hopp om allians. En annan tolkning är att den kom med trakiska ryttare anställda av Rom som köpmän i

³⁰ Best (1991:4-9;36); Kaul (1991:12;64)

³¹ Klindt-Jensen (1979:7-27); Kaul (1991:22-34)

³² Best (1991:4f)

utbyesgåva. Ytterligare en mening är att kimbrenas hemland låg precis där kitteln hittades och har varit en offergåva till deras gudar efter deras vandringar i Europa.³³

2.4 Analys av offerfunktionen

I samtliga mossar jag presenterat här i min uppsats (med undantag för Gundestrup) har fynd från stenåldern, genom bronsåldern, fram till järnåldern kontinuerligt påträffats. Det visar en långvarig offertradition som verkat under många tusen år.³⁴

Jag har här velat dela upp de olika formerna av offerdeponeringar i fem kategorier:

1. Vardagsföremål (när som helst, flera tillfällen)
2. Fest/Ceremonifynd (praktfynd, speciella tillfällen)
3. Krigsbytesoffer
4. Unika fynd (Gundestrupkitteln, ett tillfälle)
5. Mosslik

Den första gruppen är vardagsföremål, krus och redskap samt föda som vi hittar extra mycket av i Käringsjön (jämfört med andra mossar) men även i de andra presenterade mossarna. Dessa föremål har ingen statuskaraktär och kan därför tolkas som individuella eller lokala offer av matvaror avsedda att gynna levnadsförhållandena.

Stjernquist hävdar att bronsluren inte kan ha ägts av någon enskild person. Det är klarlagt att detta statusföremål har använts vid officiella ceremonier. Man kan utgå från att det förekommit något sorts festspel med syfte att gynna samhället i dess helhet. Skälen till riterna kan ha varit av ekonomisk eller politiskt natur. Vilka som deltagit vet vi inte, vi vet att det funnits befolkning på nära håll och det är sannolikt att alla där varit aktiva. Hassle Brösarps människooffer och häst- och krigarutrustningar borde vara av samma typ d.v.s. officiell kult.

Krigsbytesoffer består som nämnt innan av arméutrustningar som avsiktligt blivit deformerade innan de lagts ner i mossen. Man tolkar materialet som tillhörande de anfallande styrkorna som blivit slagna nära sjön. Av samtliga presenterade mossar hade endast Skedemosse och Hassle Brösarp människooffer bland sitt fyndmaterial. Hur kommer det sig

³³ Best (1991:39ff); Jensen (2003:206-220)

³⁴ Stjernquist (2001:11); Carlie (2003:18ff)

att vissa mossar har det och vissa inte? Är det bara i mossar med krigsbytesoffer där det existerar människoeffter tillsammans med annat material?

Inte sällan har bara ett enda föremål nedlagts som deponeringsfynd, ett svärd, en skål eller ett smycke, t.ex. så som bronsluren och halringen i Gullåkra mosse. Beträktades Gundestrupkitteln vara av samma värde som en individ eftersom den, och *enbart* den låg i mossen? Uppenbarligen har den varit av stor betydelse för befolkningen.

Femte och sista kategorin är den mest komplexa; mosslik. Människor som har blivit nedlagda i mossar ofta nakna och ensamma ibland utan gåvor. Många har gått en våldsam död till mötes. Jag kommer att redovisa denna kategori utförligt nedan.

En analys av offeraktiviteter måste utgå från det konkreta materialet dvs. de föremål som påträffats på offerplatsen. Det är troligt att föremål representerar olika former av offer, dvs. offer med olika syftning. Fynden i samtliga mossar tyder på en offertradition under långa tidsskeden även om formerna för offeraktiviteterna och anledningarna samt styrelseskicket kan ha varierat. Det är viktigt att försöka skilja på den officiella kulten och den privata eller individuella i materialet eftersom de representerar olika grupper och nivåer i samhället och därför säger något om samhällsstrukturen.³⁵

Offerfynd speglar en direkt handling mellan givare och mottagare av offret – mellan människa och gud – och utgör därför det mest givna källmaterial för undersökningar av religiösa uttryck och därmed indirekt för undersökningar av samhällets ideologi. Ändringar i denna offerpraxis kan därför betyda ändringar i samhället. Den stora variationen av offerfynd tyder på att samhällsstrukturen var komplex med olika nivåer.

³⁵ Stjernquist (2001:20)

Schemat nedan visar att våtmarksdeponeringar upphör runt 500-talet e.Kr och inte alls när kristendomen och kyrkorna infördes vilket Charlotte Fabech menar man mer eller mindre antagit innan. Istället menar Fabech att mossen utgick som offerplats i samband med att samhällsstrukturen förändrades.³⁶ Jag skriver mer om detta längre fram i uppsatsen.

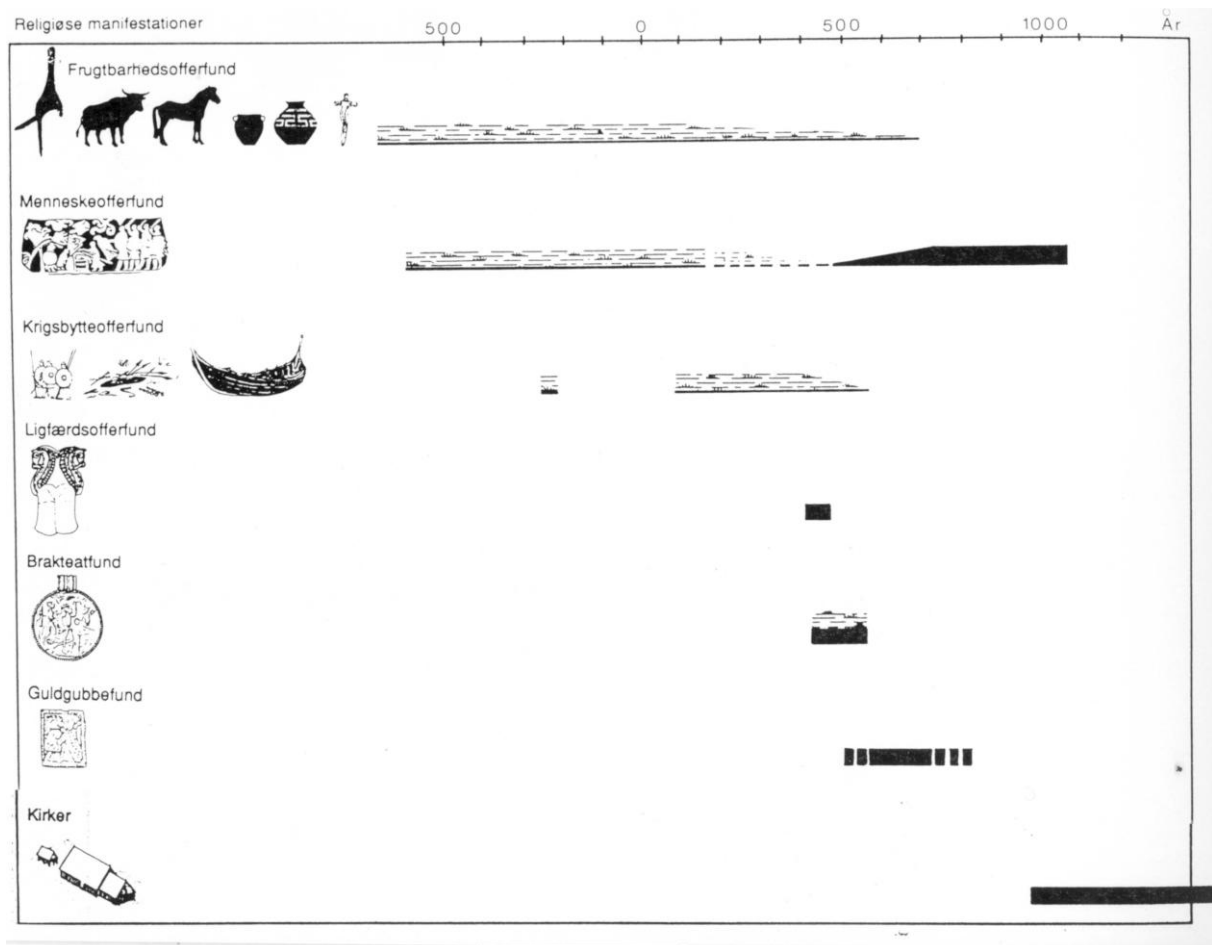

Fig 1: Enligt schemat var människoefferynd i våtmarker vanligast under 500 f.Kr fram till Kristi födelse (Fabech 1991:284)

³⁶ Fabech (1991:282-284)

3. Analys och tolkningar av mossliken

Vilka tankar ligger bakom skicket att placera vissa människor i mossar? Var de alla offer till gudar? Kanske kriminella, förrädare eller handikappade?

Tacitus nämner i sin *Germania* (kap 40) om offer till moder- och frukbarhetsgudinnan Nerthus. Hon kördes i en vagn dragen av oxar bland sina undersåtar. Runt omkring var det glädje och fest. De höll sedan till avskilt på en ö i en sjö där slavar kom och tvättade hennes vagn och kläder för att sedan själva sänkas ner i djupet till gudinnans ära.³⁷

3.1 Gudaoffer

När samhällsförhållandena blir sämre, såsom vid missväxt, överbefolkning, svält o.s.v. har vi människor en benägenhet att tillbe gudarna mer än vanligt, alltså kanske också offra mer för att be om hjälp. Detta var kanske syftet från början med människorna som ligger ute i mossen.

Undersökningar av Vindebyflickans skelett visar att hon skulle ha varit undernärd under tiden hon levde. Man tvistar om huruvida hon blev ett offer till gudar under en svältperiod eller var det för att hon såg annorlunda ut.³⁸ Jag skriver mer om henne senare i denna uppsats.

Fig 2: Tollundmannen är en av våra mest kända mosslik
(<http://sv.wikipedia.org/wiki/Tollundmannen> 2008-12-18)

Tollundmannen är ett av de mest kända mossliken som vi känner till. För 2400 år sedan blev denna 30-åriga man begravd i en mosse väster om Silkeborg i Danmark. Han låg på sidan med benen upptruckta mot bröstet. Förutom en hatt av fårskinn på huvudet och ett bälte runt midjan var han naken. Han var kortklippt och man kunde tydligt se stubben av hans skägg. Hans händer och naglar var välvårdade som visar att han förmodligen inte utförde något tungt arbete under sin livstid.

Man har med hjälp av modern teknik kunnat undersöka hans maginnehåll. Det sista han åt var gröt och välling som förmodligen var vardagskosten under hans samtid vilket visar att han då

³⁷ Widman (2007:3); Tacitus (kap 40)

³⁸ Ottemalm Engman (2004:18)

inte fick något speciellt till sin sista måltid.³⁹ En populär anekdot är att två arkeologer provsmakade denna gröt rekonstruerad då de framträdde i BBC. Den ena säger då att det skulle varit straff nog för Tollundmannen att äta gröten.

Märkena på hans hals visar att han inte blivit strypt utan hängd men inte av fritt fall. Ibland kan det vara svårt att avgöra. Vissa menar att Tollundmannen kanske blev utsatt för både strypning och hängning. Vid hängning är det normalt att tungan hänger ut, vilket den inte gjorde i Tollundmannens fall. Men Tollundmannens ”mördare” måste ha varit medvetna om hans utseende och ändrat det innan han lades ner med tanke på att han ligger i hockerställning med ett fridfullt ansiktsuttryck med både ögon och mun stängda.⁴⁰ Tollundmannen hade varken gåvor med sig eller något annat som tyder på en offerrit, trots detta hävdar de flesta att det rör sig om en uppenbar offerritual. Detta kan även jag hålla med om.

Nordström skriver att Tollundmannen är en dörr till det förflutna och en förevigad forntid. ”Han är vacker och civiliserad och han liknar heller inte oss i första hand, det är istället vi som liknar honom. Hans ansikte sträcker banden bakåt in i rum av tidlöshet.”⁴¹

3.2 Brottslingar

Göran Burenhult påstår om mossliken att ”mycket tyder på att dessa individer i samhällets ögon varit kriminella och därför fått sitt straff.”⁴²

Tacitus skriver om de germanska dödsstraffen i *Germania* (kap 12) som har bl.a. översatts av Albert Sandklef så här: ”Förrädare och överlöpare hänger man i träd; omanliga och krigsodugliga och de som utövat onaturlig otukt dränker man i något gyttjigt träsk eller kärr och lägger flätverk över dem. Olikheten i straff synes åsyfta att vid bestraffning lagbrott skola visas men skändligheter skola döljas.”⁴³

Man har hittat kvinnor med helt eller delvis avrakat hår, i *Germania* beskriver Tacitus att kvinnor som begått äktenskapsbrott hos germanerna bestraffas med att ”mannen skär av

³⁹ <http://sv.wikipedia.org/wiki/Tollundmannen> 081218

⁴⁰ Lund (2002:49ff); Jensen (2003:179)

⁴¹ Nordström (2007:249)

⁴² Burenhult (1999:282)

⁴³ Sandklef (1944:33); Tacitus (kap 12)

hustruns hår, klär av henne naken, driver henne så i släktingarnas närvaro ut ur huset och jagar henne med piska genom hela byn.”⁴⁴

Som nämnts ovan hittades i en mosse nära Vindeby i Danmark år 1952 en flicka från äldre romersk järnålder. Hon hade begravts naken i mossen på en bädd av ljung, endast 13 år gammal. Kroppen hade sedan täckt av ängsull. Hon hade en ögonbindel för båda ögonen av sammanflätade ulltrådar. Den hade knutits i nacken så hårt att den skurit in i både näsan och nacken. Hennes hår hade skurits av på vänster sida med en vass kniv. Förutom detta visades inga tecken på yttre våld.⁴⁵ Detta tolkas efter Tacitus som ett straff som följde av ett otrohetsbrott. Efteråt ska man även ha hittat ett manslik nära i mossen. Detta kan indikera att dessa två var ett oacceptabelt par i våra förfäders dagar. Men om hon var en brottsling, varför skulle man då lägga henne på en bädd av ljung och täcka henne med ängsull undrar jag? För övrigt har flickan nu visat sig vara en pojke.⁴⁶

1904 hittade man två kroppar tillsammans i en mosse i Holland, de s.k Weerdingemännen påträffades båda nakna på rygg och den ene låg på den andres utsträckta högerarm. Den ene hade sticksår i både hjärta och buk.⁴⁷ Man antog först att dessa kroppar var en kvinna och en man men vilket senare har visat sig vara felaktigt, båda var män.⁴⁸ En del antar att detta var två homosexuella som fick sona för sitt ”brott” genom döden. Andra tror att de bara var två personer som stod varandra nära (kanske släktingar?) som dog samtidigt. Eller vissa tror att den ena följde med den andra in i döden, kanske som träl och herre? Var han i så fall tvingad eller frivillig?⁴⁹

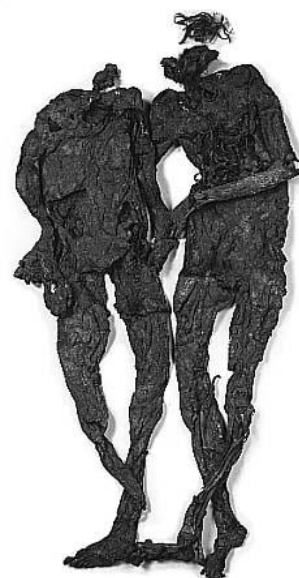

Fig 3: *Weerdingemännen som de hittades* (Ottelmalm Engman 2004:10)

Tacitus säger att om det handlade om straff för homosexualitet lade man grenverk över kropparna⁵⁰ vilket inte skett i detta fall. Sandklef tror även att benämningen homosexuell som har tolkats från Tacitus skrifter inte ens stämmer. ”Först med

⁴⁴ Ström (1986:231); Tacitus (kap 19)

⁴⁵ Glob (1969:89-95); Van der Sanden (1996:164)

⁴⁶ Nordström (2007:180)

⁴⁷ Glob (1969:89)

⁴⁸ Van der Sanden (1996:101)

⁴⁹ Ottelmalm Engman (2004:10)

⁵⁰ Sandklef (1944:33); Ström (1986:230)

kristendomens införande blevo otuktsbrotten kriminaliserade.”⁵¹ Han menar istället att det handlar om att uttrycka ord som feg eller pervers eller liknade. Folke Ström tycker däremot att det klart och tydligt handlar om homosexualitet. Han skriver följande ”We have Nat. Beckman to thank for having determined once and for all, as it seems, the specific meaning of this complex of ideas by showing a group of words occurring in Germanica languages which makes manifest its special pejorative sence precisely by the implications of the coupling together of cowardice and sexual perversion.”⁵²

Om de nu hade varit homosexuella och detta hade varit ett brott, tror jag inte man hade tagit sig tid att begrava dem så intimt tillsammans. Vi vet att under antiken betraktades homosexualitet inte som något onormalt. Som sagt ovan var det inte förrän kristendomen tog över som religion då det ansågs som en synd. Därför tror jag inte heller att germanerna skulle haft något emot detta under järnåldern.

Tolkningar om offer och brottslingar går in i varandra där t.ex. Tacitus skriver om att det är prästerna som genomför straffet med kriminella. Eftersom det är just prästen som utför handlingen blir den till någon sorts ritual och brottslingen till ett offer.⁵³ Detta ökar problematiseringen om vi vill placera mossliken i olika fack.

3.3 Mord

Om man har tagit livet av någon och inte vill att någon ska få reda på det, gör man bäst i att gömma liket. Mossens otillgängliga miljö utgör ett utmärkt gömställe för hemligheter, såsom ett lik. Jag kan tänka mig att man har lagt mördade personer i mossen under årtusenden.

Sveriges mest kända mördade mosslik är Bockstensmannen som hittades år 1936 i Varbergs kommun, Hallands län. Han var ca 180 cm lång och fullt påklädd samt hade på sig två dolkar i ett bälte när han hittades. Mannen skulle ha levat under 1300-talet daterat med hjälp av hans kläder. Det har omtvistats hur gammal han blev, de flesta säger 25 – 35 år, vissa menar runt 60 år gammal. Dödsorsaken fastställdes inte förrän 2006 då man kom fram till att han slagits ihjäl med ett flertal kraftiga slag med tillhygge. Han hade en påle genom hjärtat och en genom

⁵¹ Sandklef (1944:36)

⁵² Ström (1986:226f)

⁵³ Sandklef (1944:30f)

ryggen (kan vara mordvapnen). Man tolkar detta som att han skulle stanna där han var och inte komma igen som en gengångare.⁵⁴

På gamla kartor kan man se att på den plats där Bockstensmannen hittades låg gränsen mellan fyra olika socknar under tiden han levde. Man kan tyda detta som att han lades i ett sorts ingenmansland, så att det blev svårare att spåra honom, liksom mördarna. Man har antytt att Bockstensmannen varit en värvare som försökt locka traktens bönder att slåss mot den danske kungen. Det var nämligen år 1360 då den danske kungen Valdemar Atterdag angrep norra Halland. Bönderna hade då kanske inte velat hjälpa till och därför tagit värvarens liv så att han inte kunde åka tillbaka och hämta förstärkning eller lyckas med vidare värvning.⁵⁵

Inget annat har nämnts som orsak att Bockstensmannen hamnat i mossen än mord och jag vänder mig inte heller emot denna tolkning.

3.4 Annorlunda

Handikappade har under alla tidsåldrar setts som avvikande. På grund av olika defekter, mentala eller kroppsliga, har de skilt sig från mängden och därför blivit betraktade som ”annorlunda”. Ibland har detta kanske avgjort valet av dem som offer. Man har sett dem som fördömda, välsignade eller som ett gott eller ont omen. Fysisk fullkomlighet och skönhet var beundrad hos de antika grekerna och romarna. De som offrade och offrades, även djur, skulle vara fulländade, utan skavanker. Dessutom trodde grekerna att vissa defekter hos en människa var ett resultat av gudomligt ingripande och att detta kompenserades genom att personen hade talang för något annat, till exempel att se in i framtiden.⁵⁶

⁵⁷

Vindeby”flickans” ögonbindel har man haft många diskussioner omkring. Många tror att bindeln indikerar att hon varit någon sorts *siare* eller trollpacka att ögonbindeln står för att hon såg för mycket eller åtminstone saker som inte var

Fig 4: Vindebyflickan med sin ”ögonbindel” (Glob 1969:95)

⁵⁴ Lund (2002:54);

<http://medeltiden.ifokus.se/Articles/Read.aspx?MessageId=1fc2a266-9559-47a079968a8bda&GroupType=Se.iFokus.Community.Board.ForumGroup> (2007)

⁵⁵ Glob (1969:124- 127)

⁵⁶ Ottemalm Engman (2004:19)

⁵⁷ Glob (1969:95)

menade att synas. Detta skapar frågor för oss. Allan Lund skriver i sin bok *Mumificerede moselig* att bindeln blev felplacerad vid rekonstruktion och är egentligen ett hårnät!⁵⁸

Undersökningar av hennes skelett visar att hon var undernärd, kanske folk tyckte att hon såg annorlunda ut p.g.a. den anledningen och tyckte att hon behövdes offras?

Det kan annars vara så enkelt att hon kanske var blind, det var min första tanke och har inte hittat någon annan som direkt tänkt i de banorna. Hon kanske hade ögonbindeln eftersom hon var blind och ändå inte såg någonting. Många blinda människor i vår tid använder sig ofta av solglasögon, kanske för att de skäms för sin defekt och vill dölja det så gott det går. När hon sedan gick bort valde personerna som begravde flickan att inte ta bort bindeln eftersom den visar (för dem) vem hon var. I och för sig så begravdes hon i en mosse och inte i det vanliga gravskicket. Men det kanske räckte att hon var blind för att samhället hon levde i skulle se henne som annorlunda.

I Lindowmossen har man hittills funnit tre olika kroppar. 1987 hittade man sammanlagt 70 kroppsdelar, troligen av samma man, dessa gav man namnet Lindow III. Bland alla fynd hittade man bl.a. en hand med en ”extra” tumme, d.v.s. en liten utväxt precis nedanför den riktiga tummen. Man tror att den andra handen skulle ha sett likadan ut också, men tyvärr har den inte hittats ännu. Många tror att Lindow III blev nedlagd i mossen just p.g.a. hans utväxt.⁵⁹ Han såg annorlunda ut och skiljde sig från mängden.

3.5 Olycka

När man hittade och skulle föra bort Tollundmannen från mossen omkom en man av ren ansträngning, han fick en hjärtattack och dog på plats. Olycka? Folk menar att mossen krävde liv för liv.⁶⁰

Det finns även teorier om drunkningar och räddningsförsök. Vid en del mosslik kan det vara sannolikt att man har gått vilse, kanske försökt ta en genväg och sen hamnat i sumpmarken, fastnat och inte kommit upp. De kläder, grenar och pinnar man har hittat kanske har varit saker man kastat i ren desperation då man försök att rädda den nedsjunkna personen. När

⁵⁸ Lund (2002:60f)

⁵⁹ Van der Sanden (1996:139)

⁶⁰ Glob (1965:15)

slutligen endast den drunknandes huvud sticker upp får man kasta ett rep runt halsen för att sedan försöka hala upp personen.⁶¹

Jag är lite misstänksam när det gäller den sista tolkningen, för jag hävdar att även om endast huvudet är ovan ytan hade man kunnat dra upp en arm och ta tag i det utkastade repet.

4. Diskussion och slutsats

Overkill är ett myntat uttryck på engelska och betyder en överdriven och i grunden överflödig och onödig extra insats. Gällande vissa mossliksundersökningar har uttrycket verkligen skapat ett begrepp, överdrivet död. Mosslik med bevis på extremt mycket våld och t.o.m. tortyr är t.ex. de från Borremose i Danmark, Dätgen i Tyskland, Grauballe mannen med halsen avskuren från öra till öra, och inte minst en av kropparna hittade i Lindowmossen, England där mannen hade både dränkts, strypts och blivit slagen i huvudet med en yxa.

Många lik har lidit av den trefaldiga döden, skallen är krossad, märkena runt halsen visar på hängning eller strypning och till slut också dränkning. Ibland har det t.o.m. inträffat en fyrfaldig död; vissa har pålar slagna genom sig, kanske för att hindra att personen skulle ”gå igen”? Kanske var det inte nog med att försäkra sig om att han/hon var död utan man också strävade efter att göra personen så mycket ont som bara möjligt.⁶²

Ett av de märkligaste och mest omtalade fynden av järnåldersmänniskor är en kvinna funnen i en jylländsk mosse. Till skillnad från de flesta lik som påträffats i mossar försökte man till en början endast med hjälp av handkraft dra upp kroppen men utan att lyckas. Man begrep först inte varför, men senare upptäckte man att kroppen var fjättrad i marken med hjälp av 8 stora tråkrokar och en grov halvmeterlång ekpåle.

Det finns berättelser om Drottning Gunhild som blev lockad till Danmark från Norge av Harald Blåtand i hopp om äktenskap. När drottningen väl kom angreps hon av kungens män och dränktes brutalt i en mosse.

⁶¹ Jensen (2003:186)

⁶² Ström (1986:236); Lund (2002:82)

När den framstående historikern N.M. Petersen tolkade ovanstående fynd som drottning Gunhild förekom få invändningar till en början. Tid och plats stämde överens med historierna. Klänningen hon bar var gjord av fårull och mycket dyrbar. Trakten där hon hittades hade dessutom tidigare kallats Gunnelmosse eller Gunhilds mosse vilket tydligt avgjorde det hela.

Den man som skulle opponera sig mot allt detta var J.J.A. Worsaae. Han ansåg att det inte fanns tillräckligt med fasta bevis. Detta följdes av många diskussioner.⁶³ Till slut efter ett antal tester kom det fram till att denna kvinna borde ha levt ca 500 år innan Drottning Gunhild och därmed avslutades tolkningarna.⁶⁴

Vem var de och varför hamnade de i mossen?

Att dela upp förklaringar till varför människor har hamnat i mossen i olika fack är näst intill omöjligt. Lagskipning utfördes av präster⁶⁵ vilket gjorde dem till representanter för rättsväsendet och samtidigt kriminella till offer. Även att vara annorlunda sågs ofta som ett brott vilket gör att de annorlunda blev klassificerade som kriminella. Därav blir både annorlunda och kriminella till offer.

Martin Widman skriver i en artikel att det många mosslik har gemensamt är att de lagts ner nakna i mossen, med delvis avrakat hår och mött en våldsamt brutal död.⁶⁶ De har ofta berövats på allt, t.o.m. sina kläder. Många har inte fått några offergåvor. Inte heller en ordinär begravning.⁶⁷

Däremot nämner Sandklef i en annan artikel att de inte alls behövde varit nakna när de lades ner utan att mossens syror med tiden bryter ner kläderna.⁶⁸ Därför kan vi egentligen bara dra slutsatsen att huvuddelen av mossliken har *hittats* nakna, utan tillhörigheter.

I Ströms tillägg försöker han lägga upp olika alternativ och gör någon sorts sammanfattning över alla mosslik. Vissa saker talar för, andra emot alla alternativ och jag tycker att han inte

⁶³ Glob (1969:56–63)

⁶⁴ Sandklef (1944:38); Lund (2002:31f); Jensen (2003:184);

https://medlem.svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=25191&a=297784&lid=puff_297748&lpos=lasMer_090112

⁶⁵ Sandklef (1944:30f); Tacitus (kap 20)

⁶⁶ Widman (2007:3)

⁶⁷ Lund (2002:82)

⁶⁸ Sandklef (1944:34)

kommer fram till mycket.⁶⁹ När han lägger fram alternativet att det skulle kunna vara en kombination mellan ritual och rättsskipning menar han att det är en etablerad teori men ingen står med tillräckligt bra grund bakom den. Tacitus skriver att det är prästerna som utför lagskipning och därifrån tar författarna sin information. Ström menar kanske att det inte är befogat att enbart lita på Tacitus utan kräver ytterligare bevis i frågan och där kan jag hålla med honom.

Ström argumenterar mot att mossliken skulle vara gudaoffer p.g.a. det onödigt kraftiga våldet. Han menar att vanligtvis blir offer inte torterade på det sätt som många mosslik blev. Men här håller jag inte med. T.ex. Mayaindianerna i Centralamerika är kända för sina brutala offerritualer där överhuvudet/prästen skär ut hjärtat på levande människor som offer till gudarna samt kvinnorna drog tjocka rep med taggar på genom tungan vilket skulle ge direktkontakt med gudarna. Aztekerna drog av naglarna som straff och offer till gudar. För att inte börja tala om Jesus som blev uppspikad på ett kors, offrad av sig själv till Gud för att sona våra synder, där han sen lämnades att dö.

Jag uppfattar det som att offerritualer kräver smärta för att visa gudarna sin lojalitet.

Enligt min uppfattning, kan vi bara försöka oss på gissningar beträffande vad som hänt genom att titta på en kropp i taget och avgöra hans/hennes individuella öde. Många lik som har påträffats vill jag placera i många fack, t.ex. Vindebyflickan som antingen kunde ha lagts i mossen på grund av sin undervikt på grund av svält för att be gudarna om bättre tider eller så offerades hon på grund av sin ögonbindel där man tolkar att hon varit annorlunda, någon sorts sirare som behärskade övernaturliga krafter.

Weedingemännen kan ha varit homosexuella och därför betraktats som annorlunda eller rent utav kriminella. Men det som motsätter sig den tolkningen är att de låg och höll om varandra, varför anstränga sig att lägga dem i den positionen om det nu var förbjudet?

Weedingemännen är verkligen en gåta och jag börjar nästan tro att de lades i mossen av en anledning långt bort från alla tolkningar hittills.

Att generalisera och säga att de som ligger i mossen är avrättade för en och samma sak är omöjligt. Jag anser dock att det verkar som de flesta ligger i mossen som gudaoffer med tanke

⁶⁹ Ström (1986:234ff)

på mångas väl genomtänkta placering t.ex. Tollundmannens ansiktsuttryck eller Vindeby”flickans” bädd av ljung och täcke av ängsull. Att ägna så mycket tid till någon som inte vore accepterad av samhället är för mig märkligt. Samtidigt som jag bedömer mossen som en tydlig avrättningsplats för dem som inte varit riktigt värdiga att begravas med resten av samhället. Det ena behöver inte utesluta det andra. Vad de exakt hade gjort för något får vi tyvärr nog aldrig reda på.

”Selv om vi ikke kender baggrunden for disse grusomheder, forstår vi alligevel, at følelsen af meningsløshed og smerte er et fællesanliggende for alle mennesker, uanset om det var i jernalderen eller nu.”⁷⁰

Mossens roll

Varför ligger mossliken där ute i sankmarkerna då? I alla tider har mossen varit en plats för kult och mystik. Ström menar att det finns tydliga indikationer på att mossen en gång i tiden var en helig plats för offer.⁷¹ Mossar under förhistorien sågs som de bästa platserna för att komma i kontakt med gudar, andra och förfäder. Det är först under medeltid, och med kristendomens införande, som mossar ses som ondskefulla platser.⁷² I våra dagar är det ju där älvorna dansar och man aktar sig fortfarande för att störa dem. Mossar har en besvärlig, svårframkomlig och farlig terräng och därför är de obebyggda och öde. Man kanske också menade att kropparna skulle ligga i ett *ingenmansland* för att aldrig kunna komma därifrån.⁷³

Lotta Mejsholm skriver: Vatten och våtmarkselementet kunde fungera som portaler mellan världarna, som transportmedel mellan dem och som kommunikationsplats mellan människor och gudar, vilket avspeglas i ett stort antal mytologiska motiv och arkeologiska fynd av våtmarksoffer. Vattenelementet utgjorde med andra ord en markant tydlig liminalzon i landskapet.”⁷⁴

Har mossen någon koppling till centrala platser? Enligt Fabech skulle det varit runt 500 e.Kr då mossofferfynd började att upphöra. Samtidigt börjar centralplatser dyka upp. Ett sorts

⁷⁰ Jensen (2003:187)

⁷¹ Ström (1986:225)

⁷² Nordström (2007:227)

⁷³ Ottemalm Engman (2004:14)

⁷⁴ Mejsholm (2009:90)

maktcentra växte fram där man hade centrala funktioner, såsom massproduktion inom smide, textil osv. Ekonomi, politik och religion kom att *centraliseras*. Hon menar att det var eliten som tog in kulturen till bopplatsen, på så sätt kunde den kontrolleras lättare.

Gravskicket har under forntiden ändrats ett flertal gånger men aldrig har mossen varit en traditionell gravplats. Därför måste liken ha placerats där av en speciell anledning. Av för oss okända skäl, var det inte tillåtet att begrava dem med alla andra ”vanliga” människor. Individerna i fråga har därför särbehandlats. Problemet blir att försöka tolka utan kontext.

Nordström skriver: ”Mosslikens roll som representant för människan som fenomen är onekligen unik. Utan störande kontext som gravgåvor eller boplatismaterial kan man helt fokusera på kroppen och individen.”⁷⁵ Detta är förvisso sant, men hur kommer det sig egentligen?

Mossen och mossliken

Vad som är besynnerligt, är att mossliken ofta har hittats var för sig. Dessutom väldigt sällan med gåvor. Det får mig mer att gå in på det kriminella eller annorlunda spåret. Men samtidigt så har många lagts ner väldigt varsamt och det tyder kanske mer på ett offer till gudarna. Eller att man hade en utbredd aktning för döden.

Finns det något mönster mellan mossar med människooffer eller utan? Det verkar som att det finns mossar med enbart ett enstaka lik eller mossar med krigsbytesoffer som innehåller människor. Resten av mossdeponierna är av en mer fredlig karaktär och består mest av vardagsting så som skålar med mat, redskap eller smycken.

Gundestrupkitteln lades ner mossen utan kontext precis som många av mossliken, där låg den själv och orörd i nästan 2000 år. Var det för att den betraktades vara av samma värde som en människa? Eller är det mossliken som sågs som en ”Gundestrupkittel”? Finns det något samspel? Kanske var de bara med i de offerritualer som krävde något exceptionellt. Tillfällen som bara inträffade en gång och aldrig mer kom igen.

⁷⁵ Nordström (2007:248f)

Ian Hodder uttrycker sig om kontext på följande vis; ”Yet, the very isolation of these bodies in wetland areas means that we understand very little of the social contexts in which the individuals lived and died. We still do not understand why the deaths occurred, whether they had a ritual or penal or other character. We can say little about how these individuals fitted into or reacted against the structures that surrounded them.”⁷⁶

Något som jag vill uppmärksamma är att mossliken inte bara har intressenter inom arkeologi och historia som det flesta fornlämningar ändå har, utan som Nina Nordström skriver ”mossliken har, inte bara som tidsresenärer utan som medmänniskor, kommit att spela en allt större roll inom konsten och litteraturen”⁷⁷ Detta tycker jag både är intressant och problematiskt vilket kan skapa diskussioner. Det är bra att arkeologin som ämne blir betraktat som ett intressant och spännande ämne igen och får ett litet uppsving istället för att ha stämpeln som lite ”dammigt och uråldrigt” som vissa tycker. Det som inte roar mig är att när saker tas bort från det vetenskapliga sammanhanget; att kan man tolka och tycka precis hur man vill, vilket kan spåra ur ibland. Jag hade velat se att man försökte hålla sig till fakta så mycket som möjligt.”Under de senaste decennierna har dock kroppen som material blivit allt vanligare på grund av denna förändrade konstsyn och ett antal författare och konstnärer använder mossliken i sina verk.”⁷⁸

Fler uppmärksammar mossliken, de ses från allt fler olika synvinklar. T.ex. när Grauballe mannen skulle undersökas på ett sjukhus skrevs det av danska tidningar att Grauballe mannen blev ”inlagd på sjukhus” och ”upplever” för att sedan bli ”utskriven”, precis som en levande person.⁷⁹ Man vill få dem till att leva mitt ibland oss, som vem som helst, som en av oss, vilket är intressant. Varför vill man ha mossliken till något de inte är? Levande, nutida, en av oss. Mossliken väcker nog så mycket känslor att vi blir överväldigade.

”De är internationella världsstjärnor långt utanför den arkeologiska världen och just därför har de också gett återsken till arkeologin som disciplin. Deras kroppar inspirerar till möten mellan begrepp som natur och kultur, konst och vetenskap. Arkeologer blir poetiska och poeter möter arkeologer, i konsten får dessa kroppar nytt liv.”⁸⁰

⁷⁶ Hodder (:26)

⁷⁷ Nordström (2007:235)

⁷⁸ (ibid)

⁷⁹ Nordström (2007:239)

⁸⁰ (ibid:246)

5. Sammanfattning

Jag har valt att kalla denna uppsats för *Mossens Hemlighet* i syfte att försöka ta reda på just detta. Vad döljer mossen och dess lik? Hur hamnade de där och vilken betydelse hade mossen i forntidens samhälle? Jag har presenterat olika mossar med deponeringsfynd samt dess bevaring och försökt tolka dess betydelse i forntiden. Därefter har jag lagt fram olika tolkningar av de lik som hittats i mossar speciellt i nordvästra Europa under äldre bronsålder samt yngre järnålder (även tidig medeltid). Jag avslutade med en diskussion där jag behandlar problematiken att försöka lägga mosslik under vissa ramar och mönster, mossens roll i det forntida samhället, samt samspelet mellan mossen och mossliken. Jag kom fram till att människor sannolikt har lagts i mossar av olika anledningar och att vi genom ett arkeologiskt perspektiv kan gissa men aldrig helt förklara eller förstå exakt vad som inträffat. Mossen har haft en betydande roll i det förflutna som en helig plats där kult har utövats.

6. Källförteckning

Klassiska författare

Tacitus. *Germania*. Översatt 1959, av Alf Önnersfors. Stockholm

Litteratur

Beskow-Sjöberg, M. 1977. *The archaeology of Skedemosse IV*. Stockholm

Best, J; De Vires, N; Kaul, F & Marazov, I. 1991. *Thracian tales on the Gundestrup Cauldron*. Amsterdam

Burenhult, G. 1999. *Arkeologi i Norden 2*. Stockholm

Carlie, A. 2003. *Från maglemose till senmedeltid: nya perspektiv på Käringsjön i södra Halland*. Halmstad

Coles, B; Coles, J; Jørgensen, S. 1999. *Bog Bodies, Sacred Sites and Wetland Archaeology: Proceedings of a conference held by WARP and the National Museum of Denmark, in conjunction with Silkeborg Museum, Jutland, September 1996*. Exeter

Fabech, C; Ringtved, J. 1991. *Samfundsorganisation og regional variation : Norden i romersk jernalder og folkevandringstid: Beretning fra 1. Nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11-15 april 1989*. Århus

Glob, P.V. 1969. *Mossarnas folk*. Stockholm

Hagberg, U E. 1967. *The archaeology of Skedemosse I & II*. Stockholm

Hedeager, L; Tvarnø, H. 2001. *Tusen års europahistorie*. Oslo

Hodder, I. 'Agency and individuals in long-term processes' i *Agency in Archaeology*, M-A, Dobres; J E, Robb (red.) sid. 21-33

Jensen, J. 2003. *Danmarks oldtid, Aeldre Jernalder*. Köpenhamn

Kaul, F. 1991. *Gundestrupkedlen*. Köpenhamn

Klindt-Jensen, O. 1979. *Gundestrupkedelen*. Köpenhamn

Lund, A. 2002. *Mumificerede moselig*. Köpenhamn

Mejsholm, L. 2009. *Gränsland. Konstruktion av tidig barndom och begravningsritual vid tiden för kristnandet i Skandinavien*. Uppsala

Nordström, N. 2007. *De odödliga*. Falun

Nilsson, B. 1999. 'Skedemosse, offersjön'. *Ölands kulturarv*. Borgholm

- Ottmalm Engman, T. 2004. *Moss och människor*. C-uppsats. Stockholm
- Ottoson, E. 1999. *Under ytan. Votivoffer i våtmark*. CD-uppsats. Uppsala
- Sandklef . A. 1944. De Germanska dödsstraffen, Tacitus och mossliken. *Fornvännen 1*.
- Stenberger, M. 1979. *Det forntida Sverige*. Lund
- Stjernquist, B. 2001. 'Offerplatsen och samhällsstrukturen' i *Uppåkra centrum och sammanhang*, B. Hårdh (red.) (Acta archeologica Lundensia, series in 8°, 34), Stockholm sid. 3-29
- Ström, F.1986. 'Bog corpses and Germania Ch. 12' i *Words and objects: Towards a dialogue between archaeology and history of religion*, G. Steinsland (red.), Oslo sid. 223-239
- Van der Sanden, W. 1996. *Through nature to eternity*. Amsterdam
- Widman, M. 1997. 'Gåtfulla offer analyseras på nytt.' *Populär Historia 6*.

Internet

<http://medeltiden.ifokus.se/Articles/Read.aspx?MessageId=1fc2a266-9559-4757-9b4d-a079968a8bda&GroupType=Se.iFokus.Community.Board.ForumGroup> (2008-12-15)

https://medlem.svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=25191&a=297784&lid=puff_297748&lpos=lasMer (2009-01-12)

<http://www.ne.se/kort/högmosse> (2009-03-23)

<http://skoltips.wordpress.com/2008/03/12/insjon/> (2009-03-23)

Bilder

Mossen (framsida):

[http://www.boras.se/images/18.104533db116c2d67f7c800019601/ghost+mosse+dannikekvinna\(3\).jpg](http://www.boras.se/images/18.104533db116c2d67f7c800019601/ghost+mosse+dannikekvinna(3).jpg) (2008-12-18)

Fig 1: Schema över offerfynd

Fabech (1991:284)

Fig 2: Tollundmannen

<http://sv.wikipedia.org/wiki/Tollundmannen> (2008-12-18)

Fig 3: Weerdingemännen

Ottmalm Engman (2004:10)

Fig 4: Vindeby”flickan”:

Glob (1969:95)